

A könyvek központi katalógusának helyzete

Rády Ferenc

Elhangzott a *Központi katalógusok az elektronizáció korában* c. konferencián az OSZK-ban, 1996. november 14-én. (A szerk.)

Feladatomban a könyvek központi katalógusának helyzetét ismertetni. Megoldható lenne egy rövid tömönddel is, sőt egy szóval is, de adjuk meg a módját! Ebben az esetben azonban, nem feltételezve tárgyban ismerethiányukat, meg kell hogy engedjenek némi könyvtártani és -történeti kitekintést.

A központi katalógusok létrehozásának célja és mindmáig fő feladata az ország könyvtárainak tulajdonában lévő kiadványok nyilvántartása egységes besorolási rendszerben a lelőhely megállapítása céljából, és ezzel az egyetemes hozzáférhetőség programja megvalósulásának támogatása.

Magától értetődően valósulhat meg e nyilvántartásból az állománygyarapításhoz nyújtható segítség, amivel inséges időkben – jelesül napjainkban – élnek is a könyvtárak, vagyis a nem elsődleges feladataikhoz szükséges dokumentumok beszerzésétől eltekintenek, ha az más, elérhető gyűjteményben már megtalálható. (Milyen jó lenne, ha csak ezen művek beszerzésétől kellenne e könyvtáraknak eltekinteniük!)

A központi katalógus megszervezését Magyarországon az 1922-ben életre hívott Országos Magyar Gyűjteményegyetem már alakuló ülésén felvette programjába, és 1923-ban az akkori kormányzat által létrehozott Könyvforgalmi és Bibliográfiai Központ meg is kezdte a központi katalógus építését 10 könyvtár 1920. január 1-jétől beérkezett állományából. A jelentő könyvtárak köre 1928-ra 20-ra emelkedett és a háborúig eny-nyi is maradt.

A központi katalógus működése 1944 és 1949 között szünetelt, sőt a katalógust vidékre telepítették.

1949 és 1952 között az Országos Könyvtári Központ – melyet 1945-ben hoztak létre – gondozta a katalógust.

1952-ben az Országos Könyvtári Központot megszüntették, és a központi katalógust az Országos Széchényi Könyvtárba helyezték. Ez a változás elvileg kedvező lehetett volna, de a katalógus életében – azon túlmenően, hogy az ebben

az évben kiadott kötelespéldány-rendelet miatt a magyar anyag bejelentési kötelezettségét megszüntették – érdemi változást nem hozott. 1959-ben például külön élt az 1924 előtti, az 1924-1944, az 1945-1953, az 1954-1956 és az 1957-1959 közötti évek, továbbá a szovjet művek és a pécsi Egyetemi Könyvtár régi anyagának katalógusa.

1961-ben, a katalógusok egységesítésekor a bejelentés évét tekintették rendező elvnek, és az 1945 előtt bejelentett művek katalógusait és az 1945 után bejelentett művek katalógusait külön-külön egységesítették, az 1945 utániit szláv nyelvű, illetve magyar és egyéb idegen nyelvű művek bontásban, azaz három betűrendes katalógust hoztak létre.

A következő jelentős lépés 1970-ben következett be, amikor is az egységes központi címjegyzéket a két alapvető dokumentumtípus szerint, szervezetileg is ketté választották, és létrejött a Külföldi Folyóiratok Központi Katalógusa.

Immáron csak a Könyvek Központi Katalógusáról (KKK) szólva, a következő fordulat 1985-ben következett be. Az új, nem kevésbé a gépesítést lehetővé tevő, a nemzetközi szabványokhoz igazodó leírási és besorolási szabványok alkalmazásának általánossá válásával, az akkori gépesítési tervekhez igazodva 1986-tól új katalógust nyitottak, immár a nyelvi kettébontást is megszüntetve.

Nézzük a katalógusok jelenlegi felállási rendjét:

A könyvek központi katalógusai

❶ Az 1801 és 1945 között Magyarországon és külföldön megjelent és 1945-ig bejelentett művek katalógusa.

Mennyisége: kb. 400 000 mű és cédula.

❷ Az 1801 és 1985 között külföldön és 1952-ig Magyarországon, nem szláv nyelven megjelent művek katalógusa.

❸ Az 1801 és 1985 között külföldön és 1952-ig Magyarországon, szláv nyelveken megjelent művek

3.1 szerzői betűrendes és

3.2 cím szerinti betűrendes katalógusai

A 2. és 3. pont szerinti katalógusok mennyisége összesen: kb. 3 millió mű 4,5 millió cédula.

❹ Az 1986-tól külföldön, bármilyen nyelven megjelent művek katalógusa.

Mennyisége: kb. 350 000 mű 875 000 cédula

A nyilvántartott művek becsült össz mennyisége: 3,5 millió.

Az 1. katalógushoz kívánczó megjegyzés: az 1945 előtti bejelentésekkel nem történt meg a háború alatt elveszett, tönkrement művek céduláinak kiiktatása. Az 1801 és 1985 között megjelent művek katalógusában azonban a nagyobb könyvtárak rekatalógizált, 1945 előtti anyaga is megtalálható. Az 1945 utáni revízió alkalmával meglévőnek talált és bejelentett kiadványok így lényegében két katalógusban is szerepelhetnek. Csak az utóbbi három évben fordítunk figyelmet arra, hogy az 1945 előtt kiadott művek bejelentése esetén ezek céduláit a lelőhely ellenőrzése és az új bejelentésre történt átvezetése után az 1945 előtti bejelentések katalógusából kiemeljük.

Korábbi tanulmányokban a kezdő időhatár az első három katalógus esetében a XVI. század, de időközben az 1800 végéig megjelent kiadványok nyilvántartását az RMNY szerkesztősége átvette, az ezen időszakra vonatkozó bejelentéseket a Könyvek Központi Katalógusa folyamatosan átadja nekik.

A Könyvek Központi Katalógusának jellemzésére még néhány adat:

♦ A bejelentő könyvtárak száma

1) 1945-ig 20 könyvtár

2) 1961-ig 150 és 200 között ingadozott a bejelentő könyvtárak száma

3) 1961 és 1974 között az önként bejelentő 150-200 könyvtáron felül az ÁKV Könyvtárellátó Csoportja végezte a devizaigényes könyvek központi feldolgozását, és ezen az úton mintegy 300 (egyébként nem jelentő) könyvtár részére beszerzett külföldi könyv leírása is bekerült a központi katalógusba.

4) 1975-től a jelentő könyvtárak száma a következőképpen alakult:

Év	A könyvtárak száma
1975	170
1980	135
1985	198
1990	201
1995	156

A jelentő könyvtárak száma lényegében egy rövid időszaktól eltekintve 150-es átlagszámon stabilizálódott a háború után. Lényegében egy stabil könyvtári kör tartotta és tartja ma is szakmai követelménynek külföldi beszerzéseinek szerepeltetését a központi katalógusban, vagy pedig ez az a nyilvános könyvtári kör, melynek külföldi beszerzése van.

♦ *A bejelentő könyvtárak köre:*

- országos jellegű tudományos szakkönyvtárak,
- felsőoktatási könyvtárak
- az előző két kategóriába tartozó intézmények tanszékei, intézetei,
- FSZEK és megyei könyvtárak,
- múzeumok, egészségügyi intézmények, kutató intézetek.

1996 első félévében 96 599 bejelentést kaptunk: ebből 55 895-öt (58%-ot) a Magyar Osztott Katalógizálási Rendszer projektjéhez csatlakozó 14 könyvtártól.

A bejelentések számának statisztikájától megkímélem Önöket, miután ez az adat mindenkor a cédulák számára vonatkozott, a művek száma csak a besorolási átlaggal következtethető ki. Tipikusan számbűvöllet, ami a katalógus szerkesztéséhez szükséges létszám kalkulálásán, az elvégzett munka igazolásán túl igazi tartalmat nem hordoz.

A bejelentésekkel kapcsolatosan kell tenem egy kis kitérőt. Az 1990-es évek elejétől a könyvtárak gépesítése elérte azt az állapotot, hogy jelentős és speciális gyűjteménnyel rendelkező több nagy könyvtár csak elektronikus hordozón tudta gyarapodását jelenteni, ilyen hordozót viszont a Könyvek Központi Katalógusa fogadni nem tudott. Ilyen könyvtár pl. az OMIKK, a SOTE, az OK, a BKE, a Gyógypedagógiai Főiskola, az

Állatorvostudományi Egyetem stb. 1995-ben fogadtunk először bejelentést elektronikus hordozón (floppyn). Módszerünkkel nem büszkélkedhetünk, hiszen a floppykról cédulát készítetünk, de mentségünkre szolgáljon célunk: a központi katalógus e miatt keletkezett fehér foltjainak eltüntetése, a katalógus információs értékének szintentartása.

Az előbb említett, az osztott katalogizáláshoz társult könyvtárak 58%-os bejelentési aránya reményeink szerint ez év végére tovább nő, hiszen a SOTE, a KLTE és a BKE gépi bejelentései technikai okok miatt még cédulán nem jelentek meg.

A központi katalógus gyűjtőköre

„A katalógus a tartós megőrzésre beszerzett, tudományos értékű könyvek leírását tartalmazza”
– szól lakonikusan a hivatalos leírás. A negatív megközelítés, vagyis a mit nem, már jobban megközelíti a kérdést.

♦ *A központi katalógus által nem regisztrált dokumentumtípusok*

- zeneművek (kották, librettók),
- térképek (kivéve az atlaszokat),
- a gyermekkönyvek, mesekönyvek, leporellók (kivéve a szerzői gyűjteményeket és az antológiákat),
- forgatókönyvek,
- nyersfordítások,
- az ún. vállalati irodalom (gyártmánykatalógusok, gyártmányismertető, termékismertető, árjegyzékek, használati utasítások stb.)
- táblázatok, adattárak,
- normatív dokumentumok (szabványok, szabadalmak, jogszabályok, kivéve a gyűjteményes kiadványokat),
- konferenciák egyes előadásai,
- 16 lapnál kisebb terjedelmű kiadványok,
- különlenyomatok,
- a nem könyvként megjelent kutatási jelentések,
- a nem könyvként megjelent disszertációk,
- az alap- és középfokú tankönyvek, tanári segédanyagok,

- nyelvkönyvek, nyelvtanulási segédletek,
- programnyelvek,
- az időleges képzőművészeti kiállítások katalógusai,
- statisztikák,
- az ENSZ és szakosított szervezeteinek működésére és szervezetére vonatkozó kiadványok, az egyes szekcióülések anyagai,
- képregények,
- könyvként megjelent időszaki kiadványok (kivéve a részcímes időszaki kiadványokat, ezeket monografikusan nyilvántartjuk).

A katalógus létét a legfontosabb mutató, a lelőhely-kérések száma, és ezen belül a találatok aránya igazolja.

Év	Tájékoztatás	Találat (%)
1952	16	-
1955	3342	-
1960	7408	-
1965	10 667	48
1970	11 886	49,7
1975	16 212	49
1980	21 079	49,2
1985	16 670	43,4
1990	18 800	45
1995	20 049	45,5
1996.10. 31.	15 003	46,3

Lényeges adat, hogy a lelőhelyek keresésének 80%-a az utolsó 5-8 évben megjelent kiadványokra vonatkozik.

A Könyvek Központi Katalógusának hatékonyságát más szempontból 1964-ben vizsgálták utoljára, amikor is 1000, külföldről bekért könyvet egybevetettek a kérésrel és a központi katalógus anyagával. Az 1000 kérésből 177 volt bibliográfiailag olyan hiányos, hogy beazonosítása a KKK anyagába lehetetlen volt. 100 olyan művet kértek be külföldről, ami immár autopszia alapján, a központi katalógusban szerepelt. A kérések bibliográfiai pontossága tapasztalataink szerint ma sem jobb, de annyiban javult a helyzet, hogy 1970-től a KKK segédkönyvtárát felfejlesztették, így mind a kérések, mind a bejelentések pontosíthatósági lehetősége javult.

Olyan elemzéseket, mint amilyenek a Nemzeti Periodika Adatbázis (NPA-t) ismertető tanulmányban szerepelnek (ld. *Tószegi Zsuzsa* tanul-

mányát), a könyvek hagyományos cédulakatalógusa alapján készíteni nem lehet.

A katalógus értéke, fontossága vitathatatlan, de a továbblépéshez végig kell gondolni, hogy:

- ♦ anyaga sok könyvtár saját – minden bizonytalansággal nem azonos színvonalú – leírásból tevődik össze;
- ♦ a leírási előírások, szabványok többször változtak, ezek a katalógusban szerkesztési következetlenséget okoztak;
- ♦ az 1970-es évekig a katalógust írásban rögzített szabályzat nélkül szerkesztették;
- ♦ a leírásokat dokumentumok nélkül egyszerűsítették, javították (a múlt idő nem indokolt);
- ♦ a katalógusokat többször összevonták, egyes részeket önállóan hagytak, a jelenlegi katalógusok között is van átfedés,
- ♦ a katalógus teljessége megkérdőjelezhető, a nem teljessége biztos;
- ♦ a lelőhely-adatok megbízhatósága kétséges (törlések, elvesztések jelentése, átvezetése, könyvtárak megszűnése stb.).

Számomra a kérdés így szól: szabad-e, lehet-e, érdemes-e egy gyűjteményektől elszakított, közel 75 év szakmai, történelmi változásainak minden nyomát magán viselő, a bejelentők és a szerkesztők egyéni fegyelmességétől (fegyelmességétől) függő katalógust önállóan gépesíteni, ma, az elektronizáció, a hálózatok korában?

A válasz: nem!

A katalógus egyetlen információs értékét, a lelőhelyet – azt is csak szigorú ismételt ellenőrzéssel – más megoldások részeként kell hasznosítani.

1990-ben egy tanulmány a következőket mondta:

... a központi katalógusok teljesítőképességét fokozni kell a számítástechnika segítségével. Az erőik ésszerű beosztása, s az elvárások mérlegelése sorrendet igényel: előbb a külföldi folyóiratok központi katalógusa következnek, majd a könyvek.

...A lelőhely-információt nyújtó központi katalógusok hosszú távú fejlesztését úgy kell meghatározni, hogy azok a kifejlődő hálózati (network) üzemmódban döntő módon elősegítsék a

helyi katalogizálási tevékenység országosan radikális csökkentését.”

Véleményem szerint a folyamat ma már fordított, a katalogizálási tevékenység radikális országos csökkentéséhez, mondjuk az osztott katalogizálás rendszeréhez lehet egy igen fontos információval, a lelőhellyel csatlakozni, és ezzel az osztott katalogizálás ún. központi adatbázisát „union catalogue”-gá tenni.

A jövőt illetően a legreálisabb elképzelésnek tűnik, hogy

- a katalógust, pontosabban a bejelentések mai rendszerét fenn kell tartani (nagyon sokáig lesznek még egy központi rendszerhez nem tartozó, de állományukat fejlesztő könyvtárak),
- a központi katalógust a rendszer tagjait megillető jogokkal kell felruházni,
- a központi katalógust technikailag (hardver, szoftver, hálózat) úgy kell fejleszteni,
  - hogy alkalmas legyen egy központi adatbázisba a résztvevők által már feldolgozott, az általa ismert, de a rendszerhez nem tartozó könyvtárak ellenőrzött lelőhelyadatait bevinni,
  - hogy lehetősége legyen a központi adatbázisban még nem szereplő, a rendszeren kívüli könyvtáraktól kapott bejelentések verifikálására külföldi

adatbázisokban, netán azok rekordjainak csereformátumos letöltésével,

- a technikai fejlesztés természetes velejárójaként a bejelentések és a lelőhely-kezesések hálózati fogadása is adott lesz.

A cédulakatalógus továbbépítése a központi adatbázis feltöltésének megkezdésével lelassul, és a rendszerben részt vevő könyvtárak állományának retrospektív feldolgozási ütemének megfelelően mennyisége fokozatosan csökken.

A cédulakatalógus teljes megszüntetése ma reálisan csak az 1986-tól épített katalógus esetében képzelhető el, mivel az osztott katalogizálás rendszeréhez társult könyvtárak többségének retrospektív konverziója általában 1985-86-ig már elkészült, vagy hamarosan el fog készülni.

Annak, az egyébként járható útnak, hogy a központi katalógust külföldi cégekkel (rendszerrel, pl. OCLC) feldolgoztassuk, és az előbb emlegetett központi adatbázist így hozzuk létre, a katalógus állapotától eltekintve, egyszerűen a hosszú távú pénzhiány miatt, nem látom az esélyét. Csak a feldolgoztatás rekordonként, nagyon szerényen számolva 1,5 dollár, és ez a központi katalógus technikai fejlesztését, személyzetének kiképzését, a lelőhelyek ismételt kontrollját – ez mind-mind pénz – ugyanúgy feltételezi, mint az előbbieken ismertetett megoldás!